

ਬਾਗਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਡੂੰਘੀ, ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਭਲ ਵਾਲੀ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ 2 ਮੀਟਰ ਤੱਕ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ 3 ਮੀਟਰ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੋਮ ਵਾਲੀ, ਲੂਣੀ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

- ♦ ਬਾਗ ਲਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਫਲ ਦੀ ਚੋਣ ਇਲਾਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰੋ।
- ♦ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਤਹਿ, ਸੋਮ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਲੂਣੀ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਲਗਾਓ।
- ♦ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਪਰਖ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਵਾਉ।
- ♦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਜ਼ਰ ਕਰਾਹੇ ਨਾਲ ਪੱਧਰਾ ਕਰੋ।

ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਾਲਤਾਂ ਵੀ ਫਲਦਾਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਨਮੂਨੇ 2 ਮੀਟਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਲੈਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

1. ਹਰ ਤਹਿ ਵਿੱਚੋਂ 500 ਗ੍ਰਾਮ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਲਉ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰਲੀ 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 15 ਤੋਂ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 30 ਤੋਂ 60 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 60 ਤੋਂ 90 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 90 ਤੋਂ 120 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ, 120 ਤੋਂ 150 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ ਅਤੇ 150 ਤੋਂ 200 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਤਹਿ। ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਬੋਕੀ (ਐਂਗਰ) ਨਾਲ ਜਾਂ ਟੋਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
2. ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਖ਼ਤ ਜਾ ਪਥਰੀਲੀ ਤਹਿ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮੋਟਾਈ ਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਦੇਖ ਲਉ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਨਮੂਨਾ ਲਉ।
3. ਹਰ ਨਮੂਨੇ ਉਤੇ ਤਹਿ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਲਿਖ ਲਉ ਅਤੇ ਹਰ ਨਮੂਨੇ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਥੈਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੋ ਤਾਂ ਕਿ ਨਮੂਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਣ। ਇਹ ਨਮੂਨੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਿੱਟੀ ਪਰਖ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿਉ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭੂਮੀ ਵਿਗਿਆਨ ਮਾਹਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਉ।

ਖੇਤਰੀ ਕੇਂਦਰ, ਅਬੋਹਰ, ਬਠਿੰਡਾ ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਉ। ਪੱਤਾ ਪਰਖ ਲਈ ਬਾਗਬਾਨੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਬਾਦਲ ਸਥਿਤ ਸਿਟਰਸ ਅਸਟੋਟਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ।

ਬਾਗ ਲਾਉਣਾ

1. **ਸਦਾਬਹਾਰ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ :** ਸਦਾਬਹਾਰ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਨ : ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਤੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ, ਅੰਬ ਅਤੇ ਲੀਚੀ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

2. **ਪੱਤਝੜੀ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ :** ਪੱਤਝੜੀ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿਥੱਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੂਟੇ ਨਵੀਂ ਫੋਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਧ ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾ ਦਿਉ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆੜੂ ਅਤੇ ਅਲੂਚਾ। ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਲਾ ਦਿਉ।

- ♦ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੂਟੇ ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਰਸਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਖਰੀਦੋ।
- ♦ ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਟੋਏ ਪੁੱਟ ਕੇ ਹੀ ਲਾਓ। ਟੋਏ ਭਰਨ ਲਈ ਰੂੜੀ ਅਤੇ ਉਪਰਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਬਰਾਬਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ।
- ♦ ਸਦਾਬਹਾਰ ਬੂਟੇ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ, ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਪੱਤਝੜੀ ਬੂਟੇ ਅੱਧ ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਲਾਓ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਫ਼ਾਸਲਾ (ਵਰਗਾਕਾਰ ਤਰੀਕਾ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਫ਼ਲਦਾਰ ਬੂਟੇ	ਫ਼ਾਸਲਾ		ਕਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਬੂਟੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ
	ਫੁੱਟ	ਮੀਟਰ		
ਅੰਬ /ਚੀਕੂ	30	9.0	7x7	49
ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ/ਬੱਗੂਗੋਸ਼ਾ/ ਅਮਰੂਦ/ਅਲੂਚਾ/ਅੰਜੀਰ	20	6.0	11x10	110
ਅਨਾਰ ਕੰਧਾਰੀ/ਭਗਵਾ ਗਣੇਸ਼	13	4	16x15	240
	10	3	22x20	440
ਆੜੂ/ਲੁਕਾਠ	22	6.5	10x9	90
ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ/ਬੋਰ/ਲੀਚੀ/ ਆਮਲਾ	25	7.5	9x8	72
ਪਪੀਤਾ/ਫਾਲਸਾ	5	1.5	44x40	1760
ਪਪੀਤਾ (ਰੈਡ ਲੇਡੀ)	6	1.8	41x30	1230
ਕੇਲਾ	6	1.8	41x30	1230
ਅੰਗੂਰ (ਬਾਵਰ ਤੇ)	10	3.0	22x20	440

ਰਾਜਾ, ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਕਾਮਾ) ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹਕ ਨਿਵਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਮੀ, ਸਿਉਂਕ ਘਰ ਜਾਂ ਟਰਮੀਟੇਰੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਰਮੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਥੱਲੇ ਦੋਵੇਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਕਾਮਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੀ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਿਉਂਕ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਮਾਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਜੂਨ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੋਕਥਾਮ

ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਬੇਰ, ਆਭੂ, ਅੰਗੂਰ ਅਤੇ ਆਮਲੇ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਉਂਕ ਦੀ ਵਾਤਾਵਰਣ-ਸਹਾਈ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ 13 ਇੰਚ ਅਕਾਰ ਵਾਲੇ ਘੜੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ 24 ਮੋਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ, ਨੂੰ ਮੱਕੀ ਦੇ ਗੁੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਦਬਾਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੜਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਚੱਪਣ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿਉ। ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬਣ ਤੋਂ 20 ਦਿਨਾਂ ਬਾਦ ਘੜੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸਿਉਂਕ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਤੁਪਕੇ ਡੀਜ਼ਲ ਮਿਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਉ। ਸਿਉਂਕ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ 14 ਘੜਿਆਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਵਾੜ ਲਾਉਣਾ

ਬਾਗ ਨੂੰ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸਰਦ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਹਵਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬਾਗ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਫ਼ੈਦਾ, ਅਰਜੁਨ, ਜਾਮਨ, ਅੰਬ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਆਦਿ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਕਾਂ ਲਈ ਲਾਏ ਗਏ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੋਗਨਵਿਲੀਆ, ਜੱਟੀ-ਖੱਟੀ, ਗਲਗਲ, ਕਰੌਂਦਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਾੜ ਵੀ ਲਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਦੁਆਲੇ ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

- ♦ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫ਼ਾਸਲਾ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖੋ।
- ♦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਲਈ ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੇ ਬੂਟੇ ਲਾਓ।
- ♦ ਅੰਬ, ਲੀਚੀ ਅਤੇ ਨਾਖ ਨੂੰ ਫ਼ਲ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੂਚਾ, ਅਮਰੂਦ, ਕਿਨੂੰ, ਪਪੀਤੇ ਨੂੰ ਪੂਰਕਾਂ ਵਜੋਂ ਲਗਾ ਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆਮਦਨ ਲਵੋ।
- ♦ ਬਾਗ ਨੂੰ ਗਰਮ ਤੇ ਸਰਦ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਬ, ਜਾਮਨ ਆਦਿ ਦੀ ਰੋਕ ਲਗਾਓ।

ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 2-3 ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਜਾਂ ਗੋਡੀ ਕਰੋ। ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ

ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਆਫਸੈੱਟ ਰੋਟਾਵੇਟਰ ਨਾਲ ਵੀ ਗੋਡੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਪੌਦ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਮ ਨੁਕਤੇ

(ੳ) ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗ ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਘੋਲ

ਮਰਕਿਊਰਿਕ ਕਲੋਰਾਈਡ	1 ਗ੍ਰਾਮ
ਮੈਥੀਲੇਟਿਡ ਸਪਿਰਿਟ	250 ਮਿਲੀਲਿਟਰ
ਪਾਣੀ	750 ਮਿਲੀਲਿਟਰ

ਇਹ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਜਾ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਧਾਤ ਦੇ ਬਰਤਨ ਨਾ ਵਰਤੋ, ਸਗੋਂ ਸੀਸੇ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਰਤੋ । ਇਸ ਘੋਲ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਜਾ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਚੁੰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ । ਜਦੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਘੋਲ ਸੁੱਕ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਾ ਦਿਉ ।

(ਅ) ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ

ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ 2 ਕਿਲੋ ਨੂੰ 15 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲੋ । ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ 15 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਲਓ। ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 3 ਕਿਲੋ ਚੂਨਾ ਮਿਲਾਉ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਚੂਨੇ ਦੇ ਘੋਲ ਨੂੰ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ । ਫਿਰ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ ਅਤੇ ਚੂਨੇ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਘੋਲ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾਉ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਪੇਸਟ ਨੂੰ ਬੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਲਾਉ ।

- ♦ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਨ, ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ, ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ ਅਤੇ ਕਲੀ ਮਿਸ਼ਰਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਮੱਗਰੀ ਲਿਆ ਕੇ ਬਣਾਉ। ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਰਦਾਇਕ ਅਤੇ ਸਸਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ।
- ♦ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮੀ, ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਤਣੇ ਤੇ ਕਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ।

(ੲ) ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ

ਮੈਨੋਹਾਈਡਰੇਟਿਡ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ (ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ)	1 ਕਿਲੋ
ਹਾਈਡਰੇਟਿਡ ਲਾਈਮ ਡਸਟ (ਚੂਨਾ)	2 ਕਿਲੋ
ਉਬਲਿਆ ਅਲਸੀ ਦਾ ਤੇਲ	3 ਲਿਟਰ

ਮੈਨੋਹਾਈਡਰੇਟਿਡ ਕਾਪਰ ਸਲਫੇਟ (ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ) ਕਿਸੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਤਵੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗਰਮ ਕਰੋ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਸ ਦਾ ਪਾਊਡਰ ਨਾ ਬਣ

ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਹਨ। ਨਿੰਬੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ 5.5 ਤੋਂ 7.5 ਪੀ ਐਚ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

1. ਸੰਗਤਰਾ

ਪੀ ਏ ਯੂ ਕਿੰਨੂ-1 (2016) : ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਫਲ ਬੀਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 0-9 ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਫਲ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ 10.5% ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.81% ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 45 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

- ♦ ਨਿੰਬੂ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਫਲ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ, ਏ, ਤੇ ਬੀ, ਪ੍ਰੋਟੀਨ, ਫਾਸਫੋਰਸ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਲੋਹਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇਲ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸੋਮਾ ਹਨ।
- ♦ ਘੱਟ ਬੀਜ ਲਈ ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਕਿੰਨੂ-1 ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ। ਅਗੇਤੇ ਝਾੜ (ਨਵੰਬਰ) ਲਈ ਡੇਜ਼ੀ ਕਿਸਮ ਲਾਓ। ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁੱਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
- ♦ ਕਰੀਜ਼ੇ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਪੀ.ਐਚ. 8 ਤੋਂ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਡੇਜ਼ੀ ਵਧੀਆ ਝਾੜ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਡੇਜ਼ੀ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਤੁੜਾਈ 20 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਲ ਦੀਆਂ ਫਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਕ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਡੇਜ਼ੀ (2013) : ਇਹ ਕਿਸਮ ਫਾਰਚੂਨ ਤੇ ਫਰੀਮੋਂਟ ਸੰਗਤਰੇ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਗੇਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਨਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਫਲ ਦਾ

ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਤਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਜ਼ਨ 210 ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ 10-15 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਵਿੱਚ ਰਸ 41.8 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 11.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.54 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਝਾੜ 57 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ (ਪੰਜ ਸਾਲ ਉਮਰ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ 20 ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਡਬਲਿਯੂ ਮਰਕਟ (2013) : ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਫਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਉਤਾਰਨੀ ਬਹੁਤ ਸੌਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੀ ਕਿਸਮ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 201 ਗ੍ਰਾਮ ਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਘੱਟ (10 ਬੀਜ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸ 39.0 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥ 11.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਮਾਦਾ 0.68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ 57 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਝਾੜ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੌਦੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ (ਮਾਰਚ-ਦਸੰਬਰ) ਤੇ 1.5% ਯੂਰੀਆ (15 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦਾ ਸਪਰੇਅ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜਲਦੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ

ਜਾਲੀ ਅੰਦਰ ਉਗਾਏ ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਖਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 8 ਫੁੱਟ ਉਚਾਈ ਤੇ ਕੱਟ ਦਿਓ। ਇਹ ਕਟਾਈ ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਫ਼ਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੌਰਾਨ ਕਰੋ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੱਟੋ। ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਬੋਰਡੋ ਪੇਸਟ ਲਗਾਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੁਟਾਰਾ ਆਏਗਾ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਿਲਣਗੀਆਂ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਉਦੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਪੌਦੇ ਪੈਨਸਿਲ ਜਿੰਨੇ ਮੋਟੇ ਹੋ ਜਾਣ। ਅੱਖ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਢਾਲ (ਸ਼ੀਲਡ) ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਵਿੱਚ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਬਣੇ ਚੀਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਰਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਟੀ-ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਮਾਨਅੰਤਰ, ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਮੋਟਾਈ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ 1.5-2.0 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਚੀਰਾ ਦੇ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਚੀਰਾ ਪਹਿਲੇ ਚੀਰੇ ਦੇ ਵਿੱਚਕਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੋਈ 2 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮਾ ਅੱਖ ਫਸਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਟੀ-ਸ਼ਕਲ (T) ਦਾ ਚੀਰਾ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਅੱਖ ਲੈ ਕੇ, ਇਸ ਚੀਰੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੰਨਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੇ ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ ਦਾ ਛੱਲਾ ਫਿਸ ਕੇ ਉਤਰ ਜਾਵੇ।

ਜੱਟੀ ਖੱਟੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸੰਬਰ ਤੱਕ ਇੱਕ

- ♦ ਬਾਗ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਅਤੇ ਪਿਉਂਦੀ ਅੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੰਗੀ ਨਸਲ ਦੇ ਰੋਗ-ਰਹਿਤ ਮਾਂ-ਪੌਦਿਆਂ ਤੋਂ ਲਵੋ।
- ♦ ਪਿਉਂਦ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਪੈਨਸਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੋਟਾ ਹੋਵੇ।
- ♦ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਟਾਣੂ ਰਹਿਤ ਮਿੱਟੀ, ਰੂੜੀ ਅਤੇ ਕੰਮਪੋਸਟਿਕ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਭਰੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।
- ♦ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਘੁੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਛਿੜਕਾਅ ਉਦੋਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਰਪੂਰ ਪੱਤੇ ਨਿੱਕਲੇ ਹੋਣ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਕ ਦੀ ਘਾਟ, ਬੂਟੇ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸਾਲ, ਪਹਿਲੇ ਫਲ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਕ ਅਤੇ ਮੈਗਨੀਜ਼ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ (4.70 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਅਤੇ ਮੈਗਨੀਜ਼ ਸਲਫੇਟ (3.30 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਨੂੰ ਰਲਾ ਕੇ ਅਖੀਰ ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਦੌਰਾਨ ਸਪਰੇਅ ਕਰੋ। ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਕ ਸਲਫੇਟ+ਮੈਗਨੀਜ਼ ਸਲਫੇਟ ਦੇ ਛਿੜਕਾਵਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਫਤੇ ਦਾ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖੋ।

- ♦ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਫਲ ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰੋ।
- ♦ ਕਟਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ।
- ♦ ਜ਼ਿੰਕ ਅਤੇ ਮੈਗਨੀਜ਼ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਛਿੜਕਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ।
- ♦ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਫਾਈਟੋਪਥੋਰਾ ਬਿਮਾਰੀ ਘੱਟ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।
- ♦ ਫਲਾਂ ਦੇ ਕੇਰੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਵਪੱਖੀ ਛਿੜਕਾਅ ਸੂਚੀ ਅਪਣਾਓ।

ਸਿੰਚਾਈ

ਨਵੇਂ ਲਾਏ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 3-4 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਹਰ ਹਫਤੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 2-3 ਹਫਤਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੌਸਮ, ਵਰਖਾ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਉੱਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਿੰਨੂ ਵਿਚ ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ 1-2 ਡ੍ਰਿੱਪਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ 4-6 ਤੱਕ ਵਧਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਹੀ ਉਪਯੋਗ ਵਾਸਤੇ ਹਰੇਕ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਡ੍ਰਿੱਪਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਇਕ ਚੱਕਰ (ਲੂਪ) ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਰਿੱਪ ਸਿੰਚਾਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦਾ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਕਾਰਗਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੱਚਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅੱਗੇ ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਦਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਠੀਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਅਗੇਤੋਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇਤੋਂ ਤੋੜੇ ਫਲ ਗੁਦਾਮ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰਸ਼ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਮ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤਰੇਲ ਪਈ ਹੋਵੇ, ਤੋੜਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਿੰਨੂ, ਡੋਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਟਾਰ ਰੂਬੀ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਉਪਰੰਤ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ 0.01% ਕਲੋਰੀਨ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ (ਸੋਡੀਅਮ ਹਾਈਪੋਕਲੋਰਾਈਟ 4% @ 2.5 ਮਿ.ਲੀ. ਪ੍ਰਤੀ ਲੀਟਰ ਪਾਣੀ) ਵਿੱਚ ਡਬੋ ਕੇ ਛਾਂ ਹੇਠ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੁਕਾ ਕੇ ਸਿਟਰਾਸ਼ਾਈਨ ਮੋਮ ਲਗਾਉ। ਮੋਮ ਲੱਗੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸੁਕਾ ਕੇ ਡੱਬਾ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਫਲਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ, ਭੰਡਾਰਨ, ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਤੱਕ ਫਲਾਂ ਦੀ ਕੁਆਲਟੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋੜੇ ਨਰੋਏ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ 10 ਮਾਈਕ੍ਰੋਨ ਐਚ ਡੀ ਪੀ ਈ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲਾਈ ਸੀਲਰ ਜਾਂ ਰਬੜ ਬੈਂਡ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਮ ਕਮਰੇ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਤੇ 8 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਿੰਨੂ, ਡੋਜ਼ੀ, ਡਬਲਿਉ ਮਰਕਟ ਅਤੇ ਸਟਾਰ ਰੂਬੀ ਦੀ ਸੈਲਫ ਲਾਈਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਿੰਕ ਫਿਲਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਕਨੀਕ ਨਾਲ ਫਲਾਂ ਦੀ ਦਿੱਖ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੰਨੂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ 14 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ, ਡੋਜ਼ੀ 10-15 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਅਤੇ ਸਟਾਰ ਰੂਬੀ 10 ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

- ♦ ਫਲਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਆਕਾਰ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਖਟਾਸ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰੋ।
- ♦ ਫਲਾਂ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਅਤੇ ਭੰਡਾਰ ਲਈ ਹਵਾਦਾਰ ਡੱਬੇ ਵਰਤੋਂ।
- ♦ ਸਿੱਲੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਜੈਵਿਕ ਹੋਰਟੀਕਲਚਰ ਮਿਨਰਲ ਤੇਲ ਵਰਤੋਂ।
- ♦ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਕਾਣੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰਵ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉ। ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟ੍ਰੈਪ ਲਗਾਉ।

ਕਿੰਨੂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਹਵਾਦਾਰ ਗੱਤੇ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ 5-6 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤਾਪਮਾਨ ਅਤੇ 90-95% ਨਮੀ ਵਿੱਚ 45 ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਟੋਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਿੰਨੂ ਫਲ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਿਟੇਲ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਈ 2 ਕਿੱਲੋ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੇ 3 ਪਲਾਈ ਦੇ ਗੱਤੇ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ (335 ਮਿ.ਮੀ. x 215 ਮਿ.ਮੀ. x 95 ਮਿ.ਮੀ.) ਅਤੇ 4 ਕਿੱਲੋ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੇ 3 ਪਲਾਈ ਦੇ ਗੱਤੇ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ (335 ਮਿ.ਮੀ. x 215 ਮਿ.ਮੀ. x 185 ਮਿ.ਮੀ.) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਲਈ 10 ਕਿੱਲੋ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੇ 5 ਪਲਾਈ ਦੇ ਵੱਡੇ ਡੱਬੇ (450 ਮਿ.ਮੀ. x 240 ਮਿ.ਮੀ. x 180 ਮਿ.ਮੀ.) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

3. ਅਮਰੂਦ

ਅਮਰੂਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਸ਼ਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਿੰਨ੍ਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਮਰੂਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਗੁਣਕਾਰੀ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 150-200 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਸੀ' ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਗੁੱਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੂਦ ਵਿੱਚ ਐਂਟੀਐਕਸੀਡੈਂਟ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਖੂਨ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਅਮਰੂਦ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਰਮ-ਤਰ ਅਤੇ ਮੱਧ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ 'ਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਫਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਸਾਤੀ ਫਸਲ ਅਤੇ ਸਿਆਲੂ ਫਸਲ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਰਦੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੋਵੇ ਉਹ ਝਾੜ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਫਲ ਦੇ ਗੁਣਾਂ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਉੱਤਮ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਬਰਾਨੀ ਖੇਤਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਢੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹਲਕੀਆਂ, ਕਲਰਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾੜੇ-ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀ ਐਚ 6.5 ਤੋਂ 7.5 ਤੱਕ ਹੋਵੇ, ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਉਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ 8.7 ਪੀ ਐਚ ਤੱਕ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਡੂੰਘੀ, ਚੰਗੇ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਭੁਰਭੁਰੀ, ਹਲਕੀ-ਰੇਤਲੀ ਮੈਰਾ ਤੋਂ ਚੀਕਣੀ-ਮੈਰਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੂਦ ਦੀਆਂ ਜੜਾਂ ਘੱਟ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਪਰਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

- ♦ ਅਮਰੂਦ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਐਂਟੀਐਕਸੀਡੈਂਟ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸੋਮਾ ਹਨ।
- ♦ ਘੱਟ ਸਖ਼ਤ ਬੀਜ ਲਈ ਸ਼ਵੇਤਾ ਅਤੇ ਲਾਲ ਗੁੱਦੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਪਿੱਕ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ।
- ♦ ਅਮਰੂਦ ਨੂੰ ਫਲ ਨਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿਓ। ਸਲਾਨਾ ਹਲਕੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ, ਝਾੜ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ♦ ਚੰਗੇ ਫਲ ਅਤੇ ਮੱਖੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ, ਅਮਰੂਦ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਫਸਲ ਹੀ ਲਵੋ।

ਰਹਿਣ ਦਿਉ। ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਜਦ ਅੱਖ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉਤਾਰ ਦਿਉ। ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਜਦੋਂ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਰੋਈ ਸ਼ਾਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸ਼ਾਖ ਕੱਟ ਦਿਉ।

ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬੂਟੇ ਫਾਨਾ ਪਿਉਂਦ ਨਾਲ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੀਜ ਸਿੱਧੇ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੇ ਲਿਫਾਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਕੇ ਫਰਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਜਦੋਂ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ 2.5-3.5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟਾਈ ਦੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫਾਨਾ ਪਿਉਂਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਤੋਂ 8-10 ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਤੋੜ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਨਮੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪਿਉਂਦ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਚਿੱਟੀ ਪੋਲੀਥੀਨ ਟਿਊਬ (25x6 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ) ਨਾਲ ਢੱਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਉਤਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣਾ

ਅਮਰੂਦ ਫ਼ਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਦੌਰਾਨ ਗਾਚੀ ਸਣੇ ਜਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੂਟੇ ਨੰਗੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਲਗਾਉਣੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਪੱਤੇ ਲਾਹ ਦਿਉ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਿੱਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿਉ। ਸਰਦਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਘੱਟ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ 6x5 ਮੀਟਰ ਤੇ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ 132 ਬੂਟੇ ਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਅਮਰੂਦਾਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ 'ਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਈ ਦਾ 'ਸੁਧਰਿਆ ਟੀਸੀ ਢੰਗ' ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਭਰਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੀ ਫ਼ਸਲ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫ਼ਲ ਚਾਲੂ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ ਫੁੱਟੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਲਾਨਾ ਹਲਕੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਭਾਵ ਸਿਰੇ ਤੋਂ 10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਕਟਾਈ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੁੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਵੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੇ ਵਾਧੇ 'ਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਰੀਆਂ, ਬੀਮਾਰ,

- ♦ ਚੰਗੀ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ਾਨਾਂ ਪਿਉਂਦ ਫ਼ਰਵਰੀ ਅਤੇ ਪੈਚ ਪਿਉਂਦ ਮਈ-ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
- ♦ ਸਰਦਾਰ ਕਿਸਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (6x5 ਮੀਟਰ) ਅਪਣਾਓ।
- ♦ ਅਮਰੂਦ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ 2-3 ਮੁੱਖ ਟਹਿਣੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 1.5 ਮੀਟਰ ਤੇ ਕੱਟ ਦਿਉ।
- ♦ ਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਕਾਣੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰਵ-ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉ।

ਜੀ ਐਨ-4 (1981): ਫਲ ਕਾਫੀ ਮੋਟਾ, ਗੋਲ ਜਾਂ ਗੋਲ ਲੰਬਾ, ਛਿਲਕਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹਰਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਰਸ ਕਾਫੀ ਪਰ ਗਾੜ੍ਹਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 21% ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਠਲੀ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਰੇਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੀ ਐਨ-5 (1981): ਫਲ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਗੋਲ, ਛਿਲਕਾ ਮੋਟਾ ਤੇ ਮੁਲਾਇਮ, ਰਸਾ ਗਾੜ੍ਹਾ, ਮਿਠਾਸ 22%, ਗੁਠਲੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਰੇਸ਼ੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਜੀ ਐਨ-6 (1981): ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਅੱਧ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵੱਡੇ, ਛਿਲਕਾ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਅ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰਿਆਂ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਪੀਲਾ ਅਤੇ ਰਸਾ ਕਾਫੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਹਣੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਸੇ ਵਿੱਚ 17% ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਠਲੀ ਦਰਮਿਆਨੀ, ਲੰਬੂਤਰੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਰੇਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੀ ਐਨ-7 (1981): ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ ਅੱਧ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ, ਛਿਲਕਾ ਮੁਲਾਇਮ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗਿਲਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁੱਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਰਸਾ ਬਹੁਤ ਅਤੇ ਸਵਾਦ, ਗਿਟਕ ਵੱਡੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਰੇਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਅੰਬਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਪਾਸਾ ਪਿਉਂਦ ਦੂਸਰੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਅਤੇ ਸਸਤਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਢੰਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਦੀ ਪੌਦ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਵਾਲੇ ਦੇਸੀ ਅੰਬਾਂ ਦੀਆਂ

ਗੁਠਲੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬੀਜ ਦਿਉ। ਇਹ 2-3 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਗੁਠਲੀ ਸਮੇਤ ਇਹ ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਨਰਸਰੀ ਦੇ ਕਿਆਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿਉ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 1/4 ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਵਧੇ ਹੋਣ। ਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਜੜ੍ਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟ ਦਿਉ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ

- ♦ ਅੰਬ ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ, ਬੀ-1 ਬੀ-2 ਅਤੇ ਸੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸੋਮਾ ਹਨ।
- ♦ ਤਿੱਖੀਆਂ ਅਤੇ ਨੁਕੀਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਪਾਸਾ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੋਂ।
- ♦ ਅੰਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 3 ਮੀਟਰ ਉਚਾਈ ਤੇ ਕੱਟ ਦਿਉ।
- ♦ ਮੈਂਗੋ ਮਾਲਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉ ਲਈ, ਚੰਗੀ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟੋ ਅਤੇ ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਐਨ.ਏ.ਏ. (N.A.A.) ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।

0.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਢੋਆ-ਢੁਆਈ ਬਹੁਤ ਸੌਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 150 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਰਧ ਨਰਮ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ

ਪੰਜਾਬ ਗੋਲਡ (2004): ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ, ਹਰਾ-ਪੀਲਾ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 166 ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.22 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80 ਕਿਲੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਨੈਕਟਰ (2004): ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹਰੇ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 138 ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.21 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਕਿਆ ਫਲ ਨਰਮ, ਘੱਟ ਦਾਣੇਦਾਰ ਅਤੇ ਰਸਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਬਿਊਟੀ (1999): ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੈ।

ਗੁੱਦਾ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ 0.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਟਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫਲ ਪੱਕਣ ਤੇ ਪੋਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 80 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬੱਗੂਗੋਸ਼ਾ (1967) : ਬੂਟੇ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵੱਧ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਘੱਟ ਫਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਛੋਟਾ, ਹਰਾ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਸਫੈਦ, ਦਾਣੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪੋਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 0.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 60 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

- ♦ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਪ੍ਰੋਟੀਨ, ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ ਤੇ ਬੀ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਹੈ।
- ♦ ਦੂਰ ਦਰਾਡੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਈ ਪੱਥਰ ਨਾਖ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉ।
- ♦ ਪ੍ਰੋਸੈਸਿੰਗ ਲਈ ਨਿਜੀਸਿਕੀ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਹੈ।
- ♦ ਨਰਮ ਅਤੇ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਫਲਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸੌਫਟ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ।

ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨਰਸਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿੱਚ 10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਿਉਂਦ ਕਰਨਾ : ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜੀਭੀ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ

ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਧ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਝੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਲਾਏ ਜਾਣ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟੇ ਹੀ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਸਿਧਾਏ ਹੋਣ ਤਾਂ 2-3 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਪੌਦੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਪੱਥਰਨਾਖ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ 8x4 ਮੀ. ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤਣੇ ਤੋਂ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ ਕੇ ਸੁਧਾਈ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਫਲ ਜਲਦੀ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ : ਮਜ਼ਬੂਤ ਟਾਹਣੀ ਵਾਲਾ ਬੂਟਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੌਦੇ ਦੀ ਸੁਧਰੀ ਹੋਈ ਟੀਸੀ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਧਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੌਦੇ ਨੂੰ 90 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੋਂ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਪੌਦਾ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗੇਗਾ। ਤਣੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 45 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਕੋਈ ਸ਼ਾਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

- ♦ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕੈਂਥ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਵਰਤੋ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਜਨਵਰੀ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਉ।
- ♦ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫੇ ਲਈ ਪੱਥਰ ਨਾਖ ਨੂੰ ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (8 x 4 ਮੀਟਰ) ਤੇ ਲਾਵੋ।
- ♦ ਨਾਖ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰੋ।
- ♦ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟਰੇਟ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਨਾਲ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਝਾੜ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਦੀ ਸਿਧਾਈ: ਦਰਮਿਆਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀ

ਟਹਿਣੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਥੇ ਕੱਚਾ ਭਾਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ 3-4 ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ 15 ਤੋਂ 20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਜੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ, ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੇਬੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ

ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੇਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਪੀ ਐਚ 9.2 ਤੱਕ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਵੀ ਵੱਧ-ਫੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਵਲੈਤੀ (2000) : ਬੂਟਾ ਦਰਮਿਆਨਾ ਸਿੱਧਾ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਮੱਧ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਅੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਿਲਕਾ ਪੱਧਰਾ ਤੇ ਚਮਕੀਲਾ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਤੇ ਹਲਕੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਤੋਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁੱਦਾ ਨਰਮ, ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮਿਠਾਸ 13.8 ਤੋਂ 15% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਗੇਤੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ 110-120 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਧੂੜੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਦਾ ਰੋਗ ਦਰਮਿਆਨੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਉਮਰਾਨ (1968) : ਬੂਟਾ ਖਿਲਰਵਾਂ ਅਤੇ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡਾ, ਅੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਤੇ ਟੀਸੀ ਤੋਂ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਛਿੱਲ ਨਰਮ, ਲਿਸ਼ਕਵੀਂ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੀ, ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਚਾਕਲੇਟ ਵਰਗੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੀ ਸੁਗੰਧੀ ਵਾਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਿਠਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਖੀਰ ਮਾਰਚ ਤੋਂ ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਤੋਂ 150-200 ਕਿਲੋ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਧੂੜੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਰੋਗ ਲੱਗਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

- ♦ ਬੇਰ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ, ਪ੍ਰੋਟੀਨ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਲੋਹਾ ਅਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਦਾ ਉਤਮ ਸੋਮਾ ਹੈ।
- ♦ ਬੇਰ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ♦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝਾੜ ਲਈ ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ।
- ♦ ਚੰਗੇ ਝਾੜ ਲਈ ਬੇਰ ਦੀ ਕਟਾਈ ਹਰ ਸਾਲ ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ।

ਸਨੌਰ-2 (1968) : ਬੂਟਾ ਖਿਲਰਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਧ ਫੈਲਾਅ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਵੱਡਾ, ਲੰਬੂਤਰਾ ਤੇ ਮੁਲਾਇਮ, ਰੰਗ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਖਾਸ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਾਰਚ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਔਸਤਨ ਝਾੜ 150 ਕਿਲੋ ਫਲ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਧੂੜੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਦੇ ਰੋਗ ਘੱਟ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੰਢੀ ਖੇਤਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੀਂ ਕਿਸਮ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ : ਬੇਰਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੇਸੀ ਬੇਰ ਦੇ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢਾਂ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਾਠਾ ਬੇਰ ਵੀ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਮ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ

ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਨਵੇਂ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਫ਼ਲੀਦਾਰ, ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਛੋਲੇ, ਮੂੰਗੀ ਅਤੇ ਮਾਂਹ ਉਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੈਲਾਓ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਕੱਦ ਵਾਲੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਬੋਰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚਲੇ ਤੱਤ ਵੱਡੀ ਮਿੱਕਦਾਰ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵੱਡੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ : ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਬੋਰੀਆਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਦਰੱਖਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਮੂੰਗਫਲੀ ਦੀ ਟੀ.ਜੀ 37 ਏ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਿਜਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਤਕਰੀਬਨ 100-110 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਟਣ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੋਰੀਆਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਮਾਵਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਬੋਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਬੋਰਾਂ ਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਫ਼ਲ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਦਰੱਖਤਾਂ ਉੱਪਰ 1.5% ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ (15 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ, ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਧ ਨਵੰਬਰ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਧ ਜਨਵਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕੋਰੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਉਮਰਾਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਝੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਐਨ.ਏ.ਏ. (15 ਗ੍ਰਾਮ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਕਰੋ। ਐਨ.ਏ.ਏ. ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ 15-20 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਸਪਿਰਟ ਜਾਂ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਲਉ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ 500 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਉ। ਸਪਰੇਅ ਪੰਪ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਸੋਢੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਵੋ।

- ♦ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਲੈਣ ਲਈ ਛੋਲੇ, ਮੂੰਗੀ ਤੇ ਮਾਂਹ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।
- ♦ ਬੋਰ ਨੂੰ ਝੜਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਐਨ. ਏ.ਏ. ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ।
- ♦ ਬੋਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ, ਮਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਰੱਖ ਕੇ ਮੁੱਖ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰੋ।
- ♦ ਧੂੜੇਦਾਰ ਉੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਸਪਰੇਅ ਸੂਚੀ ਅਪਣਾਉ।

7. ਲੀਚੀ

ਲੀਚੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਪਠਾਨਕੋਟ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਰੂਪਨਗਰ, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ (ਮੁਹਾਲੀ), ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਭਵਿੱਖ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ :

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਲੀਚੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਫਲ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਲੀਚੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਗਰਮੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਠੰਢ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਪਮਾਨ 40 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਝੁਲਸ ਕੇ ਫਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਲੀਚੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਚੰਗੇ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਮੈਰਾ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਤਹਿ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਪੀ ਐਚ 7.5 ਤੋਂ 8.0 ਤੱਕ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਐਚ ਅਤੇ ਲੂਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ

- ♦ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਲੀਚੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ।
- ♦ ਏਅਰ ਲੇਅਰਿੰਗ (ਗੂਟੀ) ਢੰਗ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ।
- ♦ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉ।

ਦਾ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਾਗ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਦੇਹਰਾਦੂਨ (1967) : ਇਹ ਅਗੇਤੀ ਹਰ ਵਾਰ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਫਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਜੂਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਰੰਗ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਫਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਮਿੱਠਾ, ਚੰਗਾ ਰਸਦਾਰ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮੁਲਾਇਮ ਹੁੰਦਾ

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਪਮਾਨ ਕੁਝ ਘਟਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਮਰਨ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਲੀਚੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੂਟੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਤੱਕ ਨਰਸਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖੇ ਜਾਣ।

- ♦ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕੰਡਾ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਜੰਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।
- ♦ ਅੰਬ, ਜਾਮਣ ਅਤੇ ਸਫੈਦੇ ਨੂੰ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਗ ਦੁਆਲੇ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲਗਾਉ।
- ♦ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ ਅਤੇ ਕਿੰਨੂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਫ਼ਸਲਾਂ ਵਜੋਂ ਲਗਾਉ।
- ♦ ਲੀਚੀ ਦੀ ਗਿਟਕ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਸੁੰਡੀ ਦੀ ਸਰਵਪੱਖੀ ਰੋਕਥਾਮ ਕਰੋ।

ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਠੰਢ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੱਕ ਕੋਰੇ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਲੂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕੰਡੇ ਜਾਂ ਕਾਹੀ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕੇ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਜੰਤਰ ਬੀਜਣ ਨਾਲ ਵੀ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਤਰ ਦਾ ਬੀਜ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਬੀਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਧ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੱਕ ਇਹ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਲੋਅ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਚੋਖਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਤਰ ਵਿਚਲੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਪਰਾਲੀ ਜਾਂ ਘਾਹ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੰਤਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੀਚੀ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 3-4 ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾ ਰੋਕੂ ਵਾੜ

ਲੀਚੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ ਹਨੇਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਫੁੱਲ ਵੀ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਗ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਾਗ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉਚੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਦਰਖਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਫੈਦਾ, ਦੇਸੀ ਅੰਬ, ਜਾਮਣ, ਸ਼ਹਿਡੂਤ ਆਦਿ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

8. ਆਤੂ

ਆਤੂ ਇੱਕ ਠੰਢੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਠੰਢ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਗਰਮ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਤੂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਫਲ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਤੂ ਦਾ ਫਲ ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਆਤੂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਸਕੁਐਸ਼, ਮੁਰੱਬਾ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਵਰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਤੂ ਘੱਟ ਊਰਜਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੀਮ ਗਰਮ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਆਤੂ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਠੰਢ ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਫਲ ਲੱਗਣ ਮਗਰੋਂ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਮੌਸਮ ਕਾਫ਼ੀ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ 35-42 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੱਕਣ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ। ਫਲਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿੰਚਾਈ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

- ♦ ਆਤੂ ਮਿਠਾਸ, ਧਾਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰਬਤ, ਮੁਰੱਬਾ ਅਤੇ ਡੱਬਾਬੰਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧੀਆ ਫਲ ਹੈ।
- ♦ ਆਤੂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਨੀਮਾਟੋਡ ਰਹਿਤ ਫਲੋਰਡਾਗਾਰਡ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਵਰਤੋ।
- ♦ ਆਤੂ ਦੀ ਜਲਦੀ ਨਰਸਰੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਨੀਚੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਆਈ.ਬੀ.ਏ. (2 ਗ੍ਰਾਮ/ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਿੰਟ ਦੇ ਲਈ ਡਬੋ ਕੇ ਲਾਉ।

ਮੈਰਾ, ਉਪਜਾਊ, ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ, ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ 120

ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਕੰਕਰ-ਪੱਥਰ ਦੀ ਤਹਿ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਜ਼ਮੀਨ ਆਤੂ ਦੇ ਬਾਗ ਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੀਂ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਗੁਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਾਲਕਤਾ 0.5 ਮਿਲੀ ਮਹੋਜ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਹੇਠ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ 5% ਤੋਂ ਘੱਟ, ਚੂਨਾ 10% ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ 6 ਤੋਂ 8 ਤੱਕ ਹੋਣੇ

ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੋਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਲੇ ਕਰਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੰਮੀਆਂ ਜਾਂ ਫਲ ਨਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸਹੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵਧੀਆ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਫਲ ਲੱਗਣ। ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਲਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿਉ।

ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਦਾ ਸਹੀ ਸਮਾਂ ਜਨਵਰੀ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਟੱਕ 5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਮੋਟੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਰਡੋ-ਪੇਸਟ (ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ 2 ਕਿਲੋ+ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ 3 ਕਿਲੋ+ਪਾਣੀ 30 ਲਿਟਰ) ਅਤੇ 1-2 ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਬੋਰਡੋ ਪੇਂਟ (ਨੀਲਾ ਥੋਥਾ 1 ਕਿਲੋ+ਅਣਬੁਝਿਆ ਚੂਨਾ 2 ਕਿਲੋ+ਅਲਸੀ ਦਾ ਤੇਲ 3 ਲਿਟਰ) ਦਾ ਲੇਪ ਲਗਾ ਦਿਉ।

ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨਾ

ਆੜੂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਵਧੇਰੇ ਫਲ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਣ ਤੱਕ ਵੱਧਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੰਡੀਕਰਣ ਵਾਲਾ ਝਾੜ ਵੀ ਘਟਦਾ ਹੈ। ਵਾਧੂ ਫਲ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਰਲੇ ਕਰੋ। ਪਰਤਾਪ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨੋ-ਪੰਜਾਬ ਕਿਸਮ 'ਚ ਤੀਜੇ-ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੇ ਫਲ ਤੋਂ ਫਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ 10-15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਰੱਖੋ, ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਕੱਚੇ ਫਲ ਤੋੜ ਦਿਉ। ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੇ ਜਿਹੇ ਹਿਲਾਉ, ਕੁਝ ਕਮਜ਼ੋਰ ਡੰਡੀਆਂ ਵਾਲੇ ਫਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਝੜ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਜਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿਉ। ਫਲ ਵਿਰਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਟਹਿਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਟੀਸੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਉ। ਇਹ ਕੰਮ ਫਲ ਦੀ ਗਿਣਕ ਸਖ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੂਟਿਆਂ ਤੇ ਫਲ ਘੱਟ ਲਗਦਾ ਹੈ।

- ♦ ਚੰਗੇ ਝਾੜ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਗੁਣਵਤਾ ਲਈ ਆੜੂ ਨੂੰ ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (6x1.5 ਮੀਟਰ) ਤੇ ਲਾਉ।
- ♦ ਆੜੂ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਫੈਰਸ ਸਲਫੇਟ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਅਪ੍ਰੈਲ, ਜੂਨ ਅਤੇ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
- ♦ ਫਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਜਲਦੀ ਪੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪੀ.ਏ.ਯੂ. ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟਰੈਪ ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਰਤੋ।
- ♦ ਕਰਾਉਨ ਗਾਲ ਰੋਗ ਦੀ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵੰਗ ਨਾਲ ਰੋਕਥਾਮ ਕਰੋ।

9. ਅੰਗੂਰ

ਅੰਗੂਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਫਲਦਾਰ ਫਸਲ ਹੈ। ਇਸ ਫਲ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ (0.15-0.25%), ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ (0.004-0.025%) ਬੀ-ਕੰਪਲੈਕਸ (391-636 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ) ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਭੂਮੀ

ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਗਰਮ, ਖੁਸ਼ਕ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਘੱਟ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਪਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪੂਰੀ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਿ ਵੇਲਾਂ ਦੀ ਸਿਥਲ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਪੱਕਣ ਲਈ ਗਰਮੀ (ਹੀਟ ਯੂਨਿਟ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਗੇਤੀਆਂ ਪੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਲਈ 1600 ਹੀਟ ਯੂਨਿਟ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਲਈ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਵਧਣ ਅਤੇ ਫਲ ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਗੇਤੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਫਲ ਫੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਮੌਸਮ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ♦ ਅੰਗੂਰ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਅਤੇ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।
- ♦ ਸੁਪੀਰੀਅਰ ਸੀਡਲੈਸ, ਫਲੇਮ ਸੀਡਲੈਸ ਬੀਜ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਮੈਕਸ ਪਰਪਲ ਬੀਜ ਵਾਲੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਕਿਸਮ ਹੈ।
- ♦ ਅੰਗੂਰ ਤੋਂ ਲਾਲ ਵਾਈਨ ਤੇ ਸਿਰਕਾ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀ ਰੇਤਲੀ ਮੈਰਾ ਜ਼ਮੀਨ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਮਕ ਵਾਲੀਆਂ, ਨੀਮਾਟੋਡ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਈ.ਸੀ. 1.0 ਮਿਲੀ ਮਹੇਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਕਾਰਬੋਨੇਟ 10%, ਚੂਨਾ 20% ਅਤੇ ਪੀ ਐਚ 8.7 ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ, ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਹਨ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਸੁਪੀਰੀਅਰ ਸੀਡਲੈਸ (2017) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਦਰਮਿਆਨੇ

3. ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫਿਰ ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ 40 ਪੀ ਪੀ ਐਮ, ਜੀ ਏ3 ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੋਬਾ ਦਿਉ।
4. ਛਿੱਲ ਲਾਹੁਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤੱਕ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਨਮੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਸਲਫੇਟ (15 ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾ, ਪਹਿਲਾ ਫਲ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁੱਛੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
6. ਜਦੋਂ ਫਲ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਿਠਾਸ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅੰਗੂਰ ਤੋੜ ਲਉ।

ਨੋਟ : 40 ਪੀ ਪੀ ਐਮ, ਜੀ ਏ 3 ਦਾ ਘੋਲ ਹੇਠਾਂ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇੱਕ ਗ੍ਰਾਮ ਜੀ ਏ 3 ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੀਕਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਇਸ ਵਿੱਚ 50 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਈਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਪਾਉ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀ ਏ₃ ਨੂੰ ਘੋਲੋ। ਜੇਕਰ ਈਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੀਥਾਈਲ ਅਲਕੋਹਲ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਘੋਲ 25 ਲਿਟਰ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਉ ਅਤੇ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਘੋਲ 25 ਲਿਟਰ ਬਣਾ ਲਵੋ। ਤਣੇ ਤੇ ਗੋਲ ਕੱਟ ਦੇਣ ਵੇਲੇ (ਗਰਡਲਿੰਗ ਕਰਨ ਵੇਲੇ) ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਣੇ ਦੀ ਲੱਕੜ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਅੰਗੂਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲਣਾ

ਅੰਗੂਰਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਕ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗੂਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦੀ। ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਢੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿਰਿਆਂ ਤੇ ਲੱਗੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹਰੇ ਅੰਗੂਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਸੁਆਦਲੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਸਾਰਾ ਗੁੱਛਾ ਪੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਵਕਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਆਬ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਠੰਢੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਰੋ। ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਕੇ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਡੰਡੀ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਟੋਕਰੀ ਜਾਂ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੋ। ਕੱਚੇ, ਬਹੁਤ ਪੱਕੇ, ਛੋਟੇ, ਬਦਸ਼ਕਲ, ਗਲੇ-ਸੜੇ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਦਾਗੀ ਅੰਗੂਰ

- ♦ ਪਰਲਿਟ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਕੁਆਲਟੀ ਦੇ ਅੰਗੂਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਆਲਟੀ ਸੁਧਾਰ ਤਕਨੀਕਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅਪਨਾਉ।
- ♦ ਪੀਲੇ ਤੇ ਲਾਲ ਭੁੰਡਾਂ, ਐਨਥਰਾਕਨੋਸ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੋਗ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਢੰਗ ਅਪਨਾਉ।

10. ਆਂਵਲਾ

ਆਂਵਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ, ਪੈਕਟਿਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਔਸਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ। ਆਂਵਲਾ ਚਵਨਪ੍ਰਾਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਫਲੇ ਵਿੱਚ (ਆਂਵਲਾ, ਹਰਤ੍ਰ, ਬਹੇਤ੍ਰਾ) ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਮਾੜੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਭਵਿੱਖ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਇਹ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਵਿਕਸਤ ਦਰੱਖਤ 46 ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗ੍ਰੇਡ ਤੱਕ ਤਾਪਮਾਨ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਖਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿੰਨਾ ਦਾ ਪੀ.ਐਚ. 6.0 ਤੋਂ 9.5 ਤੱਕ ਹੋਵੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਫਸਲ ਹੈ।

ਉਨੱਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਬਲਵੰਤ (2011) : ਇਹ ਬਨਾਰਸੀ ਕਿਸਮ ਵਿੱਚੋਂ ਅਚਨਚੇਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਲੰਬੇ, ਫੈਲਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਚਪਟੇ ਗੋਲ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦੀ ਚਮੜੀ ਖੁਰਦਰੀ, ਪੀਲੀ ਹਰੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗਿੱਟਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਕਾਰ ਅਤੇ ਲਗਪਗ ਆਇਤਾਕਾਰ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗੋਤੀ ਕਿਸਮ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 110-120 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

- ♦ ਆਂਵਲਾ ਵਿਟਾਮਿਨ ਸੀ, ਪੈਕਟੀਨ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਮੱਖ ਸਰੋਤ ਹੈ।
- ♦ ਅਣਉਪਜਾਊ ਅਤੇ ਖਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੀ.ਐਚ. 6.0-9.0 ਤੱਕ ਹੋਵੇ, ਆਂਵਲੇ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ♦ ਅਗੋਤੀ ਤੁੜਾਈ ਲਈ ਨੀਲਮ ਅਤੇ ਪਛੋਤੇ ਲਈ ਕੰਚਨ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉ।
- ♦ ਦੇਸੀ ਆਂਵਲੇ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱੜ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਤੱਕ ਪੈਚ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰੋ।

ਮਈ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਪੱਕਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ ਲਗਭਗ 40 ਕਿਲੋ ਹੈ ।

ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ (1979): ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਫਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਸਮ ਹੈ । ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ (15-20 ਗ੍ਰਾਮ), ਗੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਬੈਠਵੀਂ ਸ਼ਕਲ ਦੇ, ਪੱਕਣ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਜਾਮਣੀ ਰੰਗ ਦੇ, ਗੁੱਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪੀਲਾ, ਨਰਮ ਤੇ ਰਸੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ 15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 1.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਜੈਮ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁੱਕਵੇਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਮਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਝਾੜ ਲਗਭਗ 45 ਕਿਲੋ ਹੈ ।

- ♦ ਫਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਈ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਾਗ ਲਾਉ।
- ♦ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਉ।
- ♦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝਾੜ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵਤਾ ਲਈ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਸੰਘਣੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (6 x 1.5 ਮੀਟਰ) ਤੇ ਲਾਉ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਕਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕਲਮਾਂ ਰਾਂਹੀ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕਲਮਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਧੇ ਪਿਉਂਦ ਰਾਂਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਬੂਟਿਆਂ ਤੋਂ ਕਲਮਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸੰਬਰ ਅਖੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਨਵਰੀ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਕਲਮਾਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 15-20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ, ਮੋਟਾਈ ਪੈਂਸਿਲ ਜਿੰਨੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਲਮ ਤੇ 4-5 ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ 4-5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਇੰਡੋਲ ਬਿਊਟੈਰਿਕ ਏਸਿਡ (ਆਈ ਬੀ ਏ) ਦੇ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖੋ (100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਆਈ ਬੀ ਏ ਨੂੰ 10-15 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਇੱਕ ਲਿਟਰ ਘੋਲ ਤਿਆਰ ਕਰੋ) ਆਈ ਬੀ ਏ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲੇ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾਉ ।

ਸਤਲੁਜ-ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੁਲ-ਗਰੀਨ-ਗੋਜ਼ ਅਲੂਚੇ ਦੀਆਂ ਕਲਮਾਂ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕਲਮ ਦਾ ਆਕਾਰ 20 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਿਉਂਦ ਲੱਕੜ 8-10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਲੰਮੀ ਅਤੇ 4-5 ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਪਿਉਂਦੀ ਕਲਮਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ 4-5 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਆਈ ਬੀ ਏ ਦੇ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖੋ । ਮਗਰੋਂ ਕਲਮਾਂ ਅਤੇ ਪਿਉਂਦੀ ਕਲਮਾਂ

ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ

ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਗੋਡੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਹਲਕੀ ਵਾਹੀ ਕਰਕੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਵਾਹੀ, ਉਪਰ-ਉਪਰ ਅਤੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਛਤਰੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਾਕੀ ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਛਤਰੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਲੂਚੇ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਖੁਰਾਕ ਪਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਝੋਨੇ ਦੀ ਪਰਾਲੀ ਦੀ 10 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਮੋਟੀ ਤਹਿ (4.5 ਟਨ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ) ਵਿਛਾਉ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਕੋਰੇ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ : ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ ਐਨ.ਏ.ਏ. 10 ਪੀ.ਪੀ. ਐਮ. (ਇਕ ਗ੍ਰਾਮ ਐਨ.ਏ.ਏ. ਨੂੰ 10-15 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਅਲਕੋਹਲ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਕੇ ਬਣਾ ਲਉ) ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਇੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਈਥਰਲ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ (25 ਮਿਲੀਲਿਟਰ ਈਥਰਲ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਮਾਰਚ ਦੇ ਚੌਥੇ ਹਫ਼ਤੇ (ਗਿਟਕ ਸਖਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ) ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਲੂਚੇ ਦੀ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫ਼ਲ ਦਾ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਰਾ ਘਟਦਾ ਹੈ।

- ♦ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ ਪਿਉਂਦ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਨੂੰ ਕਲਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- ♦ ਫ਼ਲ ਕੋਰ ਲਈ ਐਨ.ਏ.ਏ. ਜਾਂ ਇਥਰਲ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
- ♦ ਫ਼ਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦੇ ਉਪਾਅ ਲਈ ਪੀ.ਏ. ਯੂ ਫਰੂਟ ਫਲਾਈ ਟ੍ਰੈਪ ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਲਾਉ।

ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ

1. ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾ ਹੋਵੇ।
2. ਈਥਰਲ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਗਿਟਕ ਸਖਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਰੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫ਼ਲ ਦਾ ਕੇਰਾ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਕਿਉਂਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਫ਼ਲਾਂ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ

ਅਲੂਚੇ ਦੀ 'ਸਤਲੁਜ ਪਰਪਲ' ਕਿਸਮ ਦੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਝਾੜ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ 1.0% (1 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਦੋ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ, ਪਹਿਲਾ ਛਿੜਕਾਅ ਭਰ ਫੁੱਲ ਆਉਣ ਤੋਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਛਿੜਕਾਅ ਪਹਿਲੇ ਛਿੜਕਾਅ ਤੋਂ 10 ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਕਰੋ। ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਨਾਈਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਦੌਰਾਨ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ : ਟਿਸੂ ਕਲਚਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਆਕਾਰ ਦੇ ਬੂਟੇ ਫਰਵਰੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ 6x6 ਫੁੱਟ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ । ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 2 ਫੁੱਟ ਚੌੜੇ ਅਤੇ 2 ਫੁੱਟ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰੂੜੀ, ਅੱਧੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਡੀ ਏ ਪੀ ਜਾਂ ਐਨ.ਪੀ.ਕੇ. (12 : 32 : 16) ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰ ਦਿਉ (ਸਾਰਣੀ ਨੰ: 1, 2)।

ਖਾਦਾਂ : ਕੋਲੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਲੇ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ 4-6 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਤੇ

- ♦ ਕੋਲਾ ਵਿਟਾਮਿਨ ਕੇ ਅਤੇ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡਰੇਟ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸੋਮਾ ਹੈ।
- ♦ ਕੋਲੇ ਦੇ ਲੰਗੂਰ ਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਪਲਾਸਟਿਕ ਟਿਊਬ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਢੱਕੋ।
- ♦ ਕੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਇਥੀਲੀਨ ਗੈਸ ਜਾਂ ਇਥੀਫੇਨ ਘੋਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।

ਆਉਣਗੇ, ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਗੁੱਛਾ ਆਵੇਗਾ । ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤ ਲੰਗੂਰ ਜਲਦੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁੜਾਈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ 200 ਗ੍ਰਾਮ ਨਾਈਟ੍ਰੋਜਨ ਤੱਤ (ਯੂਰੀਆ 450 ਗ੍ਰਾਮ), 90 ਗ੍ਰਾਮ ਫ਼ਾਸਫ਼ੋਰਸ ਤੱਤ ਅਤੇ 210 ਗ੍ਰਾਮ ਪੋਟਾਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤ ਵਾਲੀ ਖਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਆਮ ਖਾਦਾਂ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਗਈ ਕੋਲੇ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਅਤੇ ਮੁਢੀ ਫ਼ਸਲ ਲਈ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ।

ਕੋਲੇ ਲਈ ਖਾਦਾਂ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਂ

ਮਹੀਨਾ	ਯੂਰੀਆ	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)			
		ਵਿਕਲਪ-1		ਵਿਕਲਪ-2	
		ਡੀ.ਏ.ਪੀ.	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ਼ ਪੋਟਾਸ਼	ਐੱਨ.ਪੀ.ਕੇ. (12:32:16)	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ਼ ਪੋਟਾਸ਼
ਫ਼ਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ*	--	190	--	--	--
ਮਈ	60	--	60	--	--
ਜੂਨ	60	--	60	--	40
ਜੁਲਾਈ	80	--	70	--	60
ਅਗਸਤ	80	--	80	--	80
ਸਤੰਬਰ	80	--	80	--	80

* ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਟੋਏ ਵਿੱਚ

13. ਚੀਕੂ

ਚੀਕੂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਚੀਕੂ ਦੇ ਰੁੱਖ ਸਦਾਬਹਾਰ, ਖਿਲਰਵੇਂ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਨਰਮ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡਰੇਟ, ਚਰਬੀ, ਰੇਸ਼ੇ, ਖੁਰਾਕੀ ਤੱਤ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਚੀਕੂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਇਸ ਦੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਝਾੜ ਵਾਸਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਰਮਤਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਲੱਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਰਧ ਗਰਮਤਰ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਫਸਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫਲ ਗਰਮ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਮੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੀਕੂ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਫਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਉੱਪਰ ਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

- ♦ ਫਲ ਕਾਰਬੋਹਾਈਡਰੇਟ, ਚਰਬੀ, ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ, ਲੋਹੇ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ♦ ਨੀਮ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਚੀਕੂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ।
- ♦ ਗੋਲ ਫਲ ਲਈ ਕ੍ਰਿਕਟਬਾਲ ਅਤੇ ਲੰਬੂਤਰੇ ਲਈ ਕਾਲੀ ਪੰਤੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਕਾਲੀਪੱਤੀ (2011) : ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝਾੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਖਿਲਰਵੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਮੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਲੰਬੂਤਰੇ, ਅੰਡਾਕਾਰ ਸ਼ਕਲ ਦੇ, ਨਰਮ ਗੁੱਦੇ ਵਾਲੇ, ਬਹੁਤੇ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਫਲ ਇਕੱਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ 1 ਤੋਂ 4 ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 166 ਕਿਲੋ ਹੈ।

ਕ੍ਰਿਕਟਬਾਲ (2011) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੁੱਖ ਘੱਟ ਸੰਘਣੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਅਤੇ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਦਾਣੇਦਾਰ, ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਉੱਤਮ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਇੱਕਲੀ ਕ੍ਰਿਕਟਬਾਲ ਕਿਸਮ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਝਾੜ ਘੱਟ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀਪੱਤੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂਟੇ ਦਾ ਔਸਤ ਝਾੜ 157 ਕਿਲੋਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਚੀਕੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਵੀਨੀਅਰ' ਢੰਗ ਦੀ ਪਿਉਂਦ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੀਕੂ ਵਾਸਤੇ ਖਿਰਨੀ ਸਹੀ ਜੜ੍ਹਮੁੱਢ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਪਰ ਤਿਆਰ ਬੂਟੇ ਚੰਗੇ ਵਾਧੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਝਾੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਿਰਨੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਪੈਨਸਿਲ ਜਿੰਨੇ ਮੋਟੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਪਿਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਿਉਂਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੂਟੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

- ♦ ਚੰਗੇ ਵਾਧੇ ਤੇ ਝਾੜ ਲਈ ਖਿਰਨੀ ਜੜ੍ਹ-ਮੁੱਢ ਵਰਤੇ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ 'ਵੀਨੀਅਰ' ਪਿਉਂਦ ਢੰਗ ਵਰਤੇ।
- ♦ ਫਲ ਆਉਣ ਤੱਕ ਚੀਕੂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਲਾਂ, ਆੜੂ, ਅਲੂਚਾ, ਨਿੰਬੂ, ਅਰਮੂਦ ਤੇ ਫਾਲਸਾ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਫਸਲਾਂ ਵਜੋਂ ਉਗਾਓ।
- ♦ ਚੰਗੇ ਮੰਡੀਕਰਨ ਲਈ ਚੀਕੂ ਦੀ ਤੁੜਾਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਰੋ ਜਦੋਂ ਛਿੱਲ ਖੁਰਚਣ ਤੇ ਹੇਠ ਦੁੱਧ ਵਰਗਾ ਪਦਾਰਥ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਰੀ ਛਿੱਲ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ।
- ♦ ਫਲ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਏਥੀਫੋਨ (1000 ਪੀ.ਪੀ.ਐਮ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਿੰਟ ਲਈ ਡੋਬੋ।

ਬਾਗ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਅਤੇ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੂਟੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੀਟਰ ਚੌੜੇ ਟੋਏ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ 9x9 ਮੀਟਰ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਬਾਗ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਖਾਦਾਂ

ਬੂਟੇ ਦੀ ਉਮਰ (ਸਾਲ)	ਰੂੜੀ (ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)	ਖਾਦਾਂ (ਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ)		
		ਯੂਰੀਆ	ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ	ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼
1-3	25	220-660	300-900	75-250
4-6	50	880-1300	1240-1860	340-500
7-9	75	1550-2000	2200-2800	600-770
10 ਅਤੇ ਉੱਪਰ	100	2200	3100	850

ਸਾਰੀ ਰੂੜੀ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਅਤੇ ਪੋਟਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਦਸੰਬਰ-ਜਨਵਰੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਪਾਉ। ਅੱਧੀ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਦੀ ਖਾਦ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਖਾਦ ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪਾਉ।

14. ਪਪੀਤਾ

ਪਪੀਤਾ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜਿਆਂ ਅਤੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਢੁੱਕਵਾਂ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿੱਲਰ ਬੂਟੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਫਸਲ ਵੱਜੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਪੀਤਾ ਛੇਤੀ ਵਧੇ ਵਾਲਾ ਬੂਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ 8-10 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਟਾਮਿਨ, ਧਾਤਾਂ ਅਤੇ ਇੰਜ਼ਾਈਮ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਪਪੀਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ 2500 ਯੂਨਿਟ ਅਤੇ ਵਿਟਾਮਿਨ 'ਸੀ' 85 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਗ੍ਰਾਮ ਫਲ ਦਾ ਗੁੱਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤੀ ਇੰਜ਼ਾਈਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਵਾਲੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਪਪੀਤਾ ਗਰਮ ਅਤੇ ਤਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹਾ ਮੌਸਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਤਲ ਤੋਂ 1000 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਪੀਤਾ ਕੋਰੇ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕੋਰਾ ਰਹਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕ ਕੇ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ, ਸਰਕੰਡਾ, ਪਰਾਲੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲੀਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਢੱਕ ਕੇ ਕੋਰੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ♦ ਪਪੀਤਾ ਵਿਟਾਮਿਨ ਏ ਅਤੇ ਇੰਜ਼ਾਈਮ ਦਾ ਵਧੀਆ ਸਰੋਤ ਹੈ।
- ♦ ਪਪੀਤਾ ਘਰ ਬਗੀਚੀ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਫਲ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਰੈੱਡ ਲੇਡੀ 786 (2013) : ਇਹ ਦੋ ਲਿੰਗੀ (ਜਿਸਦੇ ਇੱਕੋ ਬੂਟੇ ਤੇ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਫੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਦੀ ਉਚਾਈ 238 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 86 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਫਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਅੰਡਾਕਾਰ ਜਾਂ ਲੰਬੂਤਰੇ ਅਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ

ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ 1 ਮਿਲੀਮੀਟਰ ਚੌੜੇ 8-10 ਛੇਕ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਸਕੇ। ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਨੂੰ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਰੇਤ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰ ਲਵੋ।

ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੱਕ ਬੀਜ ਲਗਾਉ। ਇੱਕ ਲਿਫਾਫੇ ਵਿੱਚ 2-3 ਬੀਜ ਲਾਉ। ਉੱਗੇ ਹੋਏ ਪੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਰੋਆ ਪੌਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਦਿਉ। ਪੌਦੇ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੌਲੀਥੀਨ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ 0.2% ਕੈਪਟਾਨ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿੱਲੀ ਕਰ ਦਿਉ। ਪਨੀਰੀ ਸਤੰਬਰ-ਅਕਤੂਬਰ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਢੰਗ

1.5x1.5 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ 50x50x50 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟੋ। ਟੋਇਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗਲੀ-ਸੜੀ ਰੂੜੀ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰੋ। ਟੋਏ ਨੂੰ ਹਲਕੀ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ ਤਾਂ ਕਿ ਟੋਏ ਵਿਚਲੀ ਮਿੱਟੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਜਾਵੇ। ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 15 ਅਕਤੂਬਰ ਤੱਕ, 15 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਹਰੇਕ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੌਦੇ ਲਗਾਉ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਸਿੰਚਾਈ ਕਰੋ। ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢਾਂਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਪੀਤੇ ਦੀ ਰੈਡ ਲੇਡੀ-786 ਕਿਸਮ ਨੂੰ 1.8x1.8 ਮੀਟਰ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਰਿਆ : ਜਦ ਬੂਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਆਉਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਟੋਇਆ ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਬੂਟੇ ਪੁੱਟ ਦਿਉ। ਬੂਟੇ ਪੁੱਟਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ ਕਿ ਖੇਤ ਵਿੱਚ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਰ ਬੂਟੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਹੋਣ, ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਗਣ ਕਿਰਿਆ ਚੰਗੀ ਹੋ ਸਕੇ।

ਖਾਦਾਂ

ਹਰ ਬੂਟੇ ਨੂੰ 1.25 ਕਿਲੋ ਖਾਦ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ (ਯੂਰੀਆ, ਸੁਪਰਫਾਸਫੇਟ ਅਤੇ ਮਿਊਰੇਟ ਆਫ ਪੋਟਾਸ਼ 1:2:1/3 ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ) ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰਵਰੀ ਤੇ ਫਿਰ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪਾਉ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 20 ਕਿਲੋ ਰੂੜੀ ਦੀ ਖਾਦ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਪਾਉ।

- ♦ ਚੰਗੇ ਝਾੜ, ਕੀੜੇ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਰੈਡ ਲੇਡੀ 786 ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਨੈੱਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
- ♦ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ ਬੀਜ ਰਾਹੀਂ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫਾਫਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋ ਤੇ 150 ਗ੍ਰਾਮ ਬੀਜ ਏਕੜ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਲਈ ਵਰਤੋ।
- ♦ ਮੁੱਢਾਂ ਦੇ ਗਲਣ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਚੰਗਾ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਰੱਖੋ।

15. ਅਨਾਰ

ਅਨਾਰ ਠੰਢੇ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਾਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੋਗ ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਕ ਗੁਣਵੱਤਾ ਕਰਕੇ ਆਮ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠੇ-ਖੱਟੇ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਮ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਣੇ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਜੜਾਂ ਅਤੇ ਫਲ ਦੀ ਛਿੱਲ ਪਤਲੇ ਹੋਣ ਲਈ, ਟੱਟੀਆਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਅਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਕੀੜੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੌਣ-ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਅਨਾਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਉਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਗਰਮੀਆਂ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹੋਣ। ਡੂੰਘੀ ਮੈਰਾ ਮਿੱਟੀ ਅਨਾਰ ਲਈ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਦਰਮਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹਲਕੀ ਕਾਲੀ ਮਿੱਟੀ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਕਾਸ਼ਤ ਲਈ ਠੀਕ ਹੈ। ਅਨਾਰ ਖਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਠੰਢੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਪੌਦੇ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੌਦਾ ਸਦਾਬਹਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਇਸ ਫਲ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਰਗਰ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਗਬਾਨੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉੱਨਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਭਗਵਾ (2013) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਕੁਝ ਪਤਝੜੀ, ਝਾੜੀਦਾਰ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਛਿੱਲ

ਪੱਧਰੀ, ਚਮਕਦਾਰ ਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਾਣੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਫਲਾਂ ਦਾ ਔਸਤਨ ਭਾਰ 215 ਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 45% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 14.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.48% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ

- ♦ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਤੇ ਵਧੀਆ ਝਾੜ ਲਈ ਕਾਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ 30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਤੱਕ ਬੂਟੇ ਦਾ ਇਕੋ ਤਣਾ ਰੱਖੋ ਤੇ ਤਣੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਪੜਸੂਏਂ ਵੀ ਕੱਟਦੇ ਰਹੋ।
- ♦ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਲਈ ਭਗਵਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਦਾਣਿਆਂ ਲਈ ਗਨੇਸ਼ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ।

ਫਸਲ (ਅੰਬੇ ਬਹਾਰ) ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਤੁੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਫਲ ਲੈਣ ਲਈ ਅੱਧ ਮਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲ ਤੋੜ ਦਿਉ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 20-25 ਕਿਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗਨੇਸ਼ (1997) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਦਾ ਹਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਝਾੜੀਦਾਰ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਫਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਛਿੱਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਦਾਣੇ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੀਜ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਨਰਮ, ਮਿੱਠੇ, ਰਸ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣਸ਼ੀਲ, ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 13 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਖਟਾਸ 0.5% ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਫਸਲ (ਅੰਬੇ ਬਹਾਰ) ਅੱਧ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਪੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਫਲ ਲੈਣ ਲਈ ਡੋਡੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੋੜ ਦਿਉ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 25-30 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਕੰਧਾਰੀ (1997) : ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੌਦੇ ਭਰਵੇਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਵੱਧਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸਮ ਹਰ ਸਾਲ ਫਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਝਾੜ ਦਰਮਿਆਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਅੰਬੇ ਬਹਾਰ (ਅਪ੍ਰੈਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ) ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਰਮਿਆਨਾ, ਛਿੱਲ ਪੀਲੀ ਲਾਲੀ ਤੇ, ਦਾਣੇ ਲਾਲੀ ਮਾਰਦੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਖਤ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਸ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 12% ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ 0.61% ਖਟਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਫਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਡੋਡੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲ 22 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੋੜ ਦਿਉ। ਇਸ ਦਾ ਔਸਤਨ ਝਾੜ 25-30 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ

ਬੂਟੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ ਕਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਲੈਣ ਲਈ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ 100 ਪੀ ਪੀ ਐਮ ਆਈ ਬੀ ਏ (100 ਮਿਲੀਗ੍ਰਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿਟਰ ਪਾਣੀ) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ 24 ਘੰਟੇ ਲਈ ਡੁਬੋ ਕੇ ਲਾਉ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਨਵੰਬਰ-ਦਸੰਬਰ ਵਿੱਚ 1 ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ 1 ਮੀਟਰ ਵਿਆਸ ਦੇ ਟੋਏ ਪੁੱਟੇ ਅਤੇ ਰੂੜੀ ਮਿਲਾ ਕੇ ਭਰੇ। ਗਣੇਸ਼ ਕਿਸਮ 3×3 ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰੀ 4×4 ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲਗਾਉ।

ਸੁਧਾਈ ਅਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

30 ਸੈਂਟੀਮੀਟਰ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਤਣਾ ਰੱਖੋ। ਮੁੱਢਲੀਆਂ

- ♦ ਚੰਗੇ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਆਈ.ਬੀ.ਏ (IBA) ਦੇ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਲਾਉ।
- ♦ ਕਾਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਲਈ ਬੋਰਡੋ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰੋ।
- ♦ ਢੰਗ ਝਾੜ ਲਈ ਗਨੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਨੂੰ 4 x 4 ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰੀ ਨੂੰ 3 x 3 ਮੀਟਰ ਦੂਰੀ ਤੇ ਲਾਉ।

ਸ਼ਾਖਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਟਾਹਣੀਆਂ ਦਾ ਸੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਬਿਮਾਰੀ ਵਾਲਾ, ਟੁੱਟਿਆਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਤਣੇ ਤੋਂ ਨਿੱਕਲੇ ਪੜਸੂੰਦੇ ਵੀ ਕੱਟ ਦਿਉ। ਵੱਡੇ

20. ਖਜ਼ੂਰ

ਖਜ਼ੂਰ ਦਾ ਫਲ ਤੱਤ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਫਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਨੂੰ ਕੱਚਾ, ਛੁਹਾਰਾ ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਖਜ਼ੂਰ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਕਿੱਲੋ ਤਾਜ਼ੇ ਫਲ ਤੋਂ 1440 ਕੈਲਰੀ ਊਰਜਾ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ 15 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਅਤੇ 7 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਟਾਮਿਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਐਂਟੀ ਆਕਸੀਡੈਂਟ ਅਤੇ ਕਈ ਦਵਾਈਆਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੂਸ, ਜੈਮ, ਚਟਨੀ, ਵਾਈਨ, ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਬੇਕਰੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ

ਖਜ਼ੂਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਫਲ ਦੇ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਮੌਸਮ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨਮੀ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖਜ਼ੂਰ 10 ਤੱਕ ਪੀ.ਐਚ ਅਤੇ ਨਮਕੀਨ ਤੇ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਫ਼ਸਲ ਸੌਂਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖੜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਨੱਤ ਕਿਸਮਾਂ

ਹਲਾਵੀ (2016) : ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਲੰਬੂਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਇਸਦੀ ਚਮੜੀ ਹਲਕੇ ਸੰਤਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਭਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਜ਼ਨ 15.2 ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਮਿਠਾਸ 29.6% ਅਤੇ ਗੁੱਦੇ

- ♦ ਖਜ਼ੂਰ ਤਾਕਤ, ਤੱਤਾਂ, ਵਿਟਾਮਿਨ ਅਤੇ ਐਂਟੀਆਕਸੀਡੈਂਟ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।
- ♦ ਖਜ਼ੂਰ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰੋ ਜਿੱਥੇ ਪੱਕਣ ਵੇਲੇ ਮੌਸਮ ਖੁਸ਼ਕ ਅਤੇ ਨਮੀ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ।
- ♦ ਕੱਚਾ ਖਾਣ ਲਈ ਅਤੇ ਛੁਹਾਰੇ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਲਾਵੀ ਅਤੇ ਬਰੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰੋ।

ਅਤੇ ਗਿਟਕ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 9.7 : 1 ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਸੇਲਾਪਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੱਚੀ ਖਾਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਗੇਤੀ ਕਿਸਮ ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਪੱਕਣ (ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੱਚਾ ਖਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਛੁਹਾਰੇ ਵੀ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਝਾੜ 90-95 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬਰੀ (2016) : ਇਸ ਦੇ ਬੂਟੇ ਮੱਧਮ ਉਚਾਈ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਅੰਡਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਚਮੜੀ ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਔਸਤਨ ਵਜ਼ਨ 12.2 ਗ੍ਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪੱਕਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਮਿਠਾਸ 25.4% ਅਤੇ ਗੁੱਦੇ ਅਤੇ ਗਿਟਕ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ 9.1:1 ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਸੇਲਾਪਨ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਡੋਕਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਕੱਚੀ ਖਾਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਛੇਤੀ ਕਿਸਮ ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦੀ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਝਾੜ 65-70 ਕਿੱਲੋ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਹੈ।

ਬੂਟੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ

ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਬੀਜਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਜ਼ੂਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਬੂਟੇ (ਸੱਕਰ) ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਅਸੀਂ ਖਜ਼ੂਰ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਬੂਟੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੀਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੂਟੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਟਿਸ਼ੂ ਕਲਚਰ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੂਟੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਬੂਟੇ ਲਾਉਣਾ

ਵਰਗਾਕਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਬੂਟੇ 8 x 8 ਮੀਟਰ ਫ਼ਾਸਲੇ ਤੇ ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਅਗਸਤ-ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਿਧਾਈ ਤੇ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ

ਖਜ਼ੂਰ ਦਾ ਦਰਖੱਤ ਸਿੱਧਾ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਸੁੱਕੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਕੱਟ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਪੱਤੇ ਫ਼ਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਪਰਾਗਨ ਵੇਲੇ, ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਰਲਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਸਮੇਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾ ਆਵੇ। ਫਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (ਅਪ੍ਰੈਲ-ਮਈ) ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਹਵਾ ਨਾਲ ਇਹ ਨਾ ਟੁੱਟਣ। ਚੰਗਾ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ 70-100 ਪੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੂਟਾ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

- ♦ ਨਸਲੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਟਿਸ਼ੂ ਕਲਚਰ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਉ।
- ♦ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦੇ ਬੂਟੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਧੀਆ ਝਾੜ ਲੈਣ ਲਈ ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥੀ ਪਰਾਗਣ ਕਰੋ।
- ♦ ਚੰਗੇ ਪਰਾਗਣ ਲਈ 10 ਮਾਦੇ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਨਰ ਬੂਟਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਗਾਉ।